

Şadiyyə Mail qızı Amanova

UOT: 339.727; JEL: G15; G21.

Avropa İttifaqında bank sektorunun maliyyə böhranından sonra inkişafı

Xülasə

Məqalədə Avropa İttifaqında bank sektorunun maliyyə böhranından sonrakı inkişafı sahəsində araşdırma aparılır. Avropa bank sektorunun inkişaf xüsusiyyətləri bir çox məqamlardan tədqiq eddilir. Avropa İttifaqının maliyyə-bank sektorunun maliyyə böhranından sonra inkişaf səviyyəsi qiymətləndirilir.

Açar sözlər: Avrozona, bank-kredit təşkilatları, maliyyə böhranı, iqtisadi inkişaf

Giriş

Avropa inteqrasiyasının tərkib hissələrindən biri kimi - Avropa İttifaqının bank sistemi çıxış etməkdədir. Mövcud bank sisteminin müasir inkişaf prioritetləri çərçivəsində bank sisteminin güclənməsi və müxtəlif təbiətli böhranlara qarşı davamlılığının artması müşahidə edilməkdədir. Belə ki, 2012-ci ildən etibarən Avropa İttifaqında banklar birliyinin yaradılması üzrə strateji məqsəd qarşıya qoyulmuşdur. Banklar birliyi çərçivəsində ayrı-ayrı ölkələrin milli bank sistemləri deyil, bütün Avropa bankları fəaliyyət göstərməlidir. Bu baxımdan, İttifaqın bank sisteminin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və onun gələcək inkişafını nəzərdə tutan ümumi istiqamət və hədəflərinin müəyyən edilməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir. Son maliyyə böhranı qlobalıq baxımından Avropa İttifaqının digər sahələri kimi bank sektoruna da öz təsirlərini göstərmişdir. Belə ki, İttifaqın üzv ölkələrində və xüsusilə avro bölgəsində bu təsirlər daha ciddi olmuşdur.

Avropa bank sektorunun inkişaf xüsusiyyətləri

Aparıcı ölkələrin maliyyə bazarlarının əsas maliyyələşdirmə forması kapital bazarı kimi deyil, həm də bank kreditləşməsi olan, bank maliyyələşdirməsinə əsaslanan bir struktur kimi təsvir edilə bilər. Avropa Mərkəzi Bankının (AMB) məlumatlarına əsasən Avropada müəssisələrin və əhəlinin kreditləşdirilməsində bankların payı ümumi borc maliyyələşməsinin 70-75% -ni təşkil edir. ABŞ-da isə bu göstərici 20-30%-dən çox deyildir (5). Həm inkişaf, həm də böhran dövrlərində Avropa bankları, depozit qəbul edərək, iqtisadiyyatı kreditləşdirməyə və kredit vasitəçiliyi funksiyasını yerinə yetirməyə çalışırlar. Avropa müəssisələri (onlardan 90%-dən çoxu kiçik və orta müəssisələrdir) üçün yetərli alternativ maliyyələşdirmə mənbəyi təklif edə bilən ümumi kapital bazarının olmaması göstərir ki, bankların struktur islahatının kredit vasitəçiliyinə təsiri birmənalı olmaya bilər.

Dünya bank sistemində yetərli kreditləşmə mənbəyinin axtarılması öz aktuallığı ilə çıxış etməkdədir. Xüsusilə də son böhrandan sonra istər Cənubi Şərqi Asiya ölkələri (Çin, Cənubi Koreya, Yaponiya), istərsə də Qərb dövlətləri yeni maliyyələşmə mənbəyinin üzə çıxarılmasına xüsusi diqqət yetirməkdədir. Belə yanaşma göstərir ki, yeni maliyyələşmə mənbəyinin üzə çıxarılmasında yalnız xarici amillər yetərli deyildir və daxili amillərin də tədqiqi vacib hesab olunmalıdır. Məhz bu baxımdan bank sistemi üzrə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, kredit və digər əməliyyatların şəffaflığının artırılması, daxili nəzarətin təkmilləşdirilməsi önəmli hesab olunur. Banklar, ev təsərrüfatlarına və müəssisələrə lazımı maliyyə xidmətləri göstərərək Qərb iqtisadiyyatında mühüm rol oynayırlar. Bank fəaliyyətinin səmərəliliyinin əsasını sıx, sabit və məqsədyönlü münasibətlər vasitəsilə müştərilərin dəstəklənməsi təşkil edir. Bu baxımdan maliyyə-kredit təşkilatları istehlakçıların aşağıdakı xidmətlərdən istifadə etmək imkanını təmin etməkdədirlər:

- Ödənişlər və maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi;
- Kiçik və orta müəssisələrə dəstək;
- İnfrastruktur sferasına investisiya qoyuluşları;
- Özəl maliyyələşdirmə;
- Risklərin müəyyən olunmasında və idarə edilməsində müəssisələrə dəstək.

Banklar həm də bazarda kapitalın təchizatçıları ilə istehlakçıları arasında vasitəçi qismində də çıxış etməkdədirlər. İnkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi Avropa bank sektoru da müxtəlif biznes modellərinə, hüquqi forma və mülkiyyət strukturlarına malik olan çoxsaylı bankları özündə ehtiva edir. Bu ölkələrdə əsasən maliyyə xidmətlərinin geniş çeşidini təmin edən iri kommersiya, pərakəndə və investisiya bankları ilə yanaşı, müxtəlif mülkiyyət strukturlarına malik olan çox sayda ixtisaslaşmış təşkilatlar fəaliyyət göstərir:

- ✓ Dövlət bankları;
- ✓ Özəl banklar;
- ✓ Müxtəlif çeşidli bazarda fəaliyyət göstərən kooperativlər və əmanət müəssisələri.

Bank təşkilatlarının bu tip geniş çeşidli olması sistemin maliyyə sarsıntılarına qarşı davamlılığını əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Çünki, bank müəssisələrinin müxtəlif növləri müəyyən hadisələrə fərqli reaksiya verir və buna görə də onların baş verə bilməsi mümkün olan dəyişikliklərə hazır olması zərurəti yaranır. Kiçik və böyük, yerli və beynəlxalq, ixtisaslaşmış və universal bankların mövcudluğu bank sektorunun rəqabətli və təhlükəsiz fəaliyyətinə imkanlar yaradır. Təcrübə göstərir ki, bank fəaliyyətində ənənəvi olaraq bu kimi istiqamətlər xüsusilə nəzərə çarpır:

- Pərakəndə fəaliyyət: mütəmadi istifadə edilən bankçılıq və maliyyə məhsullarının təmin edilməsi;
- ✓ Xidmətlərə üzrə ödənişlər;
- ✓ Kreditləşdirmə;
- ✓ Depozit əməliyyatları.

Bu tip banklar əsasən kreditlərin verilməsində ixtisaslaşır və əsas maliyyələşmə mənbəyi kimi müştəri depozitlərindən istifadə edirlər. Pərakəndə xidmət göstərən banklar daha geniş bir coğrafi zonada geniş filiallar şəbəkəsi vasitəsilə mövcud olmalı və fərdi müştərilərlə daha sıx əməkdaşlıq etmək imkanı verən çoxlu əməkdaşlarla çıxış etməlidirlər. Pərakəndə bankların qiymətli kağızlar bazarında ticarət fəaliyyətilə məşğul olmaq imkanı daha azdır. Lakin, buna baxmayaraq, maliyyə bazarlarındakı dəyişənliyi nəzərə alaraq, hətta “ixtisaslaşmış” banklar da faiz riskləri, kredit və valyuta riskləri ilə ümumi bank bazarındakı mövqeləri nəzərə alaraq öz risklərində düzəliş etməli olurlar. Banklar mövcud risklərini sığortalamaq və azaltmaq üçün bu kimi tədbirlərin həyata keçirilməsinə xüsusi önəm verirlər:

- İqtisadi baxımdan önəmli olan və daha çox müştəri yönümlü bank investisiya xidmətlərinin göstərilməsini təmin edən investisiya fəaliyyəti (investisiya bankları):
- ✓ Təmin edilmiş istiqrazların satışı ilə ipoteka kreditlərinin dəyərini azaldılması;
- ✓ Faiz və valyuta risklərinin hedcinqində şirkətlərə köməkli edilməsi;
- ✓ Sindikatlaşdırılmış kreditlər verilməsi;
- ✓ Dövlət-özəl ortaqlıqlara investisiya yatırın infrastruktur fondları yaradılması ilə iri infrastruktur layihələrinin (məktəblər, xəstəxanalar) maliyyələşdirilməsi;
- ✓ Maliyyələşdirmə xərclərini azaltmaq məqsədilə bazar qərarlarının əsasında dövlət və yerli hakimiyyət orqanlarının istiqrazlarının yerləşdirilməsinin təmin edilməsi.

Qərb ölkələrinin maliyyə bazarlarında investisiya bank məhsullarına kiçik və orta müəssisələrin əhəmiyyətli və artan tələbatı vardır. Müxtəlif bazarlarda bu məhsullara olan tələbat səviyyəsi mövcud amillərdən asılı olaraq əsaslı şəkildə dəyişir:

- ⇒ İqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyəti;

- ⇒ İxracın həcmi və genişliyi;
- ⇒ Kənar mənbələrdən maliyyələşmənin üstünlük təşkil etməsi;
- ⇒ Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin hesablarında vəsaitlərin istifadəsi;
- ⇒ Kiçik və orta sahibkarlığın müştəri bazasının mürəkkəbliyi.

Həmçinin, Avropa İttifaqında mövcud olan şirkətlərin, o cümlədən kiçik və orta müəssisələrin getdikcə daha çox bütün İttifaq çərçivəsində, milli sərhədlərdən kənar, eləcə də digər dünya ölkələrində fəaliyyət göstərməsi onların kredit-maliyyələşmə tələblərinin dəyişməsi ilə də müşahidə olunur (2, 45). Qeyd etmək mümkündür ki, aktiv bank əməliyyatlarının hamısı bank tərəfindən kredit riskinin öz üzərinə götürməsinə nəzərdə tutur. Banklar öz fəaliyyət xüsusiyyətlərinə görə müştərilərinin və iqtisadiyyatın ehtiyaclarını ödəmək üçün riskləri daha çox öz üzərinə götürür və onları idarə etmək məcburiyyətində olurlar. Vurğulamaq lazımdır ki, maliyyə hesablarının makroiqtisadi balanslaşdırılması vəzifəsini yerinə yetirmək üçün bankların geniş maliyyə bazarlarına çıxışına ehtiyacları artmaqdadır. Xüsusilə də bu təşkilatların hesablarında və cəlb etdikləri vəsaitlərdə fiziki şəxslərə, şirkətlərə və hökumətlərə məxsus depozit və kreditlər öz yüksək payı ilə fərqlənir (1, 76). Eyni zamanda, bu təşkilatların maliyyə qaynaqlarının formalaşmasında əhalinin əmanətlərinin artımı da təbii qiymətləndirilməlidir.

Məhz bu baxımdan bankların apardığı əməliyyatların və onların fəaliyyətinin dayanıqlı və səmərəli olması üçün maliyyə-pul vəsaitlərinə olan tələb və təklifin uzlaşdırılması zərurətləri artmaqdadır. Belə ki, bu sahədə olan tarazlıq həmişə gözlənilən nəticəni vermir. Göstərmək lazımdır ki, bir qisim ölkələrin artıq (Belçika), digərlərinin isə əskik (Hollandiya) maliyyə resurslarına malik olması buna nümunə ola bilər. Müasir təcrübə göstərir ki, açıq iqtisadiyyatlı ölkələrdə pul vəsaitlərinin transsərhəd hərəkəti əhəmiyyətli rol oynayır və Avropada ümumi maliyyə bazarının yaradılmasının əsas səbəblərindən biri də bununla bağlıdır. Mövcud bazar çərçivəsində banklar pul vəsaitlərinin, kapitalın idxal və ya ixracının tələb və təklifini tənzimləyərək, təbii vasitəçilər qismində çıxış edirlər. Bu zaman vəsaitlərin profisiti olan ölkələrdə maliyyə qabarmaları şişirdilmir, defisit olan ölkələr isə kredit böhranından çıxarıla bilər. Belə tənzimlənmənin ən sadə yolu geniş tutumlu maliyyə bazarlarından istifadə etməkdir. Tədqiqatlar deməyə əsas verir ki, gəlir və vəsaitlərin, investisiya və digər maliyyə qoyuluşlarının mənbələrinin tarazlaşdırılmış diversifikasiyasını təmin etmək üçün xarici şokları həpdura bilən ixtisaslaşmış bankların imkanlarından daha çox istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Avropa təcrübəsi göstərir ki, universal banklar maliyyə böhranından ixtisaslaşmış banklara nisbətən daha az zərər çəkirlər. Belə ki, onlar özəl, pərakəndə, korporativ və investisiya bank xidmətlərinin sinerjisi nəticəsində daha sabitliyi ilə fərqlənilir. Lakin, belə aydın və məntiqli durum praktikada heç də birmənalı tətbiq edilmir. Avropa Mərkəzi Bankının məlumatına görə son on il ərzində İttifaqda fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarının sayının azalması tendensiyası müşahidə olunur. Son on il ərzində bu təşkilatların sayı 1,5 min azalmışdır və bunun nəticəsində də 2015-ci ildə ittifaqa daxil olan 27 ölkədə 8,6 mindən bir az çox kredit təşkilatı fəaliyyət göstərmişdir. Belə maliyyə konsolidasiyası həmçinin bank aktivlərində müəyyən sabit artımı ilə müşayiət olunmuş, ümumi aktivlərin həcmi on il ərzində 85% artmışdır. Müvafiq dövr ərzində biznes yönümlü və fiziki şəxslərə verilən kreditlər 69% artmış, müasir dövrdə isə, depozitlərin 79%-dən çoxu İttifaqa daxil olan ölkələrin banklarında yerləşdirilmişdir (5; 6). Son maliyyə böhranından sonra qərb kredit təşkilatlarının struktur bölmələrinin azaldılması prosesi davam etməkdədir, belə ki, bu dövr ərzində müvafiq təşkilatların sayı 4,4% azaldılmışdır. Həmçinin, bu proses kredit təşkilatlarında işləyənlərin sayının da azaldılması ilə müşayiət olunmuş, bu sahədə çalışan işçilərin sayı 6,1% azalmışdır (5; 6). Avropa Mərkəzi Bankı maliyyə bazarlarının tədqiqatında maliyyə-pul vəsaitlərinin

emissiyasını həyata keçirən aşağıdakı maliyyə və bank təşkilatlarının da informasiyalarına üstünlük verir:

- ✓ Avrosistem;
- ✓ Rezident kredit təşkilatları;
- ✓ Fəaliyyəti monetar maliyyə təşkilatı olmayan hüquqi şəxslərdən depozit və ya depozitlərin analoqlarının qəbul edilməsi;
- ✓ Öz mənbələri hesabına kreditlərin verilməsi;
- ✓ Qiymətli kağızlara investisiyaların yatırılması;
- ✓ Elektron pulların emissiyası şəklində maliyyə vasitəçiliyi ilə bağlı olan digər rezident maliyyə qurumları;
- ✓ Vəsaitləri qısamüddətli və aşağı riskli qiymətli kağızlara investisiya edən maliyyə bazar fondları.

Avropa İttifaqının bank sektorunun maliyyə böhranından sonrakı inkişaf mərhələsi

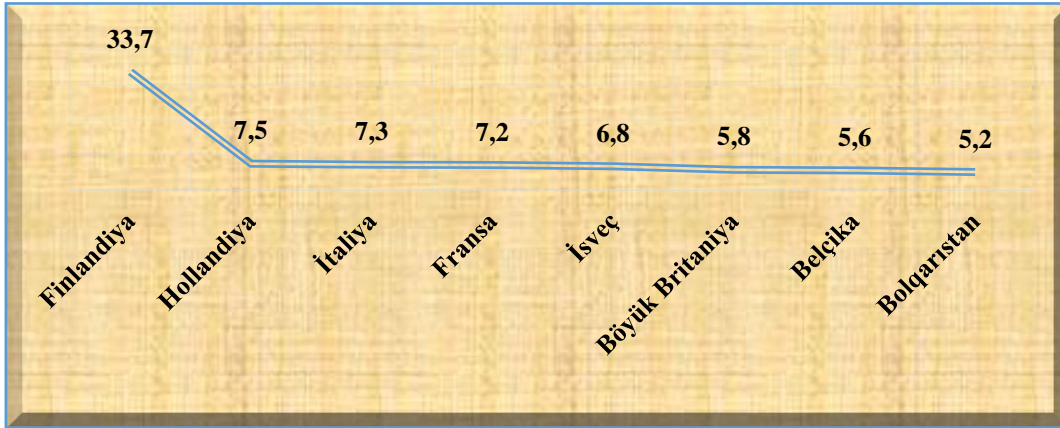
Avropa İttifaqının maliyyə sektoru son böhranın təsirlərinə baxmayaraq, 2011-ci ili müsbət başa çatdırmışdır. Onların ümumi aktivlərin həcmi 4,4% artmış, kredit və depozitlər isə müvafiq olaraq 3,7% və 4,3% yüksəliş əldə edilmişlər. Lakin, növbəti illərdə vəziyyət çox dəyişmişdir. Həmin ölkələrin maliyyə sektorunun aktivlərinin dördü üçü (72%) Avrozonada yerləşir. Digər tərəfdən, avrozonaya daxil olmayan İttifaq ölkələrinin aktivlərinin 75%-i regionda aktivlərin artım sürətini müəyyən edən Böyük Britaniyadadır. Belə vəziyyət isə son dövrdə Böyük Britaniya və Avropa İttifaqı arasında yaşanan ayrılmaq meyilləri müstəvisində heç də müsbət baxımdan qiymətləndirilə bilməz. Böyük Britaniyanın Avropa İttifaqını tərk etməsi ərəfəsində müxtəlif banklara və digər maliyyə təsisatlarına məxsus bir trilyon avrodan çox aktiv və fondlar bu ölkədən çıxarılmışdır. Tədqiqatlar göstərir ki, bankların çıxardıqları vəsait 800 milyard funt (925 milyard avro), aktivləri idarəmə şirkətlərinin çıxardıqları vəsait 65 milyard funt (75 milyard avro), sığorta şirkətlərinin çıxardıqları vəsait isə 35 milyard funt (40,5 milyard avro) təşkil edir. Ümumilikdə isə, 280-dək maliyyə təsisatının Böyük Britaniyanı tərk etməsi 3,5 milyard avrodan baha başa gələcəyi ilə nəticələnəcəkdir. Həmçinin, maliyyə təsisat və şirkətlərin 100-ü Dublınə, 60-ı Lüksemburqa, 41-i Parisə, 40-ı Frankfurta, 32-si Amsterdama köçmüşdür. Belə vəziyyət Avropa maliyyə bazarları və biznes dünyası ilə yanaşı Böyük Britaniya üçün də ciddi problemlərin olunacağını göstərməkdədir. Bu amil həm də Avropanın bank və maliyyə sektorunda Birləşmiş Krallığın nüfuzunu azaldaraq İttifaqda vergi mədaxilinin, maliyyə xidmətləri ixracatının azalmasına gətirib çıxaracaqdır (7).

Avropa İttifaqının monetar maliyyə təşkilatlarının (MMT) ümumi aktivləri son maliyyə böhranın təsirlərinə baxmayaraq 2011-ci ildə 1,9 trilyon avro (4,3%) artması ilə nəzərə çarpmışdır. Avrozonada aktivlər 4,3%, Avrozonadan kənarında isə 4,1% artım meyili də müşahidə olunmuşdur. Maliyyə aktivlərinin həcmində 2011-ci ildən başlayaraq ən yüksək artım Finlandiyada (33,7%), Hollandiyada (7,5%), İtaliyada (7,3%), Fransada (7,2%), İsveçdə (6,8%), Böyük Britaniyada (5,8%) müşahidə olunmuşdur. Lakin, aktivlərin ən çox azalması İrlandiyada qeyd olunmuşdur (14%), bu da əsasən makroiqtisadi və maliyyə yardım proqramının həyata keçirilməsi nəticəsində baş vermişdir (8; 9). Müvafiq sahədə mənfi dinamika aşağıdakı ölkələrdə qeyd alınmışdır: Macarıstan - 8,7%, Yunanıstan -7,4%, Estoniya - 6,6%, Litva - 3,8%, Latviya - 3%, Sloveniya - -1,3%. 2012-ci ildə isə, maliyyə sektorunun aktivləri Qərbdə bütövlükdə 1,7%, o cümlədən Avrozonada 2,7% azalmışdır. Ən çox bu amil Lüksemburq (-12,7%), İrlandiya (-10,9%), Belçika (-9,4%), Yunanıstana (-7,3%) təsir göstərmişdir. 2001-ci ildən başlayaraq azalma ilk dəfə Avrozonanın lokomotiv ölkələrində də müşahidə olunmuşdur: Almaniyada 2%, Fransada 3,8%. Həmin dövrdə aktivlərin artımı İtaliya (3,8%), Hollandiya (2,6%), Slovakiya (2,9%), Estoniyada (3,7%)

müşahidə olunmuşdur. Digər tərəfdən, avrozonadan kənar aktivlər Böyük Britaniyada da azalmışdır (-1,5%).

Maliyyə sektorunun aktivlərinin ən yüksək artım templəri müşahidə olunan ölkələr (% , 2010-2011)

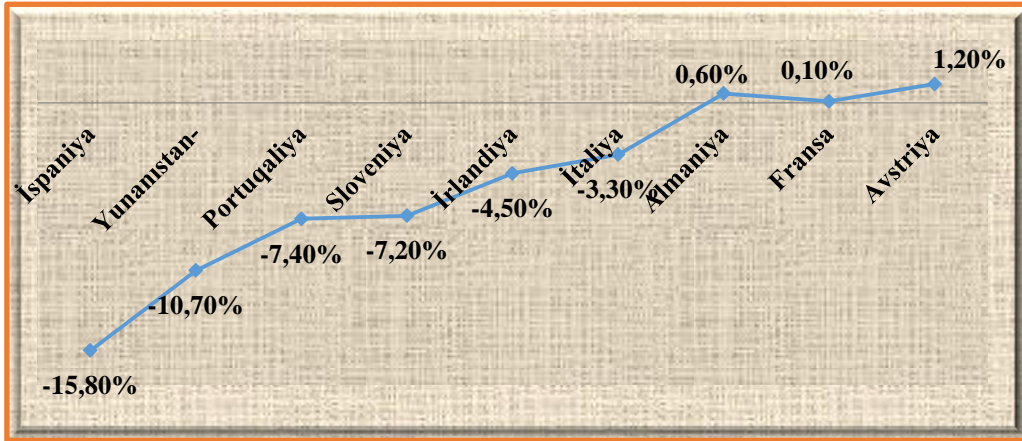

Mənbə: europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-investment-bank_en və europa.eu/eurostat/data/database məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Bütün Avropa İttifaqında maliyyə təşkilatlarının kreditlərinin təxminən 75%-i Avrozonada, 25% isə Avrozonadan kənardakı İttifaq ölkələrində yerləşir. Avropa İttifaqında 2011-ci ildə maliyyə təşkilatları tərəfindən verilən kreditlərin qalığı 0,9 trilyon avro məbləğində (3,8%) artması ilə də nəzərə çarpmışdır. Avrozonada kreditlərin ümumi həcmi 3,9%, avrozonadan kənar İttifaq ölkələrində isə, daha az məbləğ olan 3,4% artmışdır. Lakin, bununla belə 2012-ci ildə azalma meyili də baş vermiş və kreditlərin həcmi 0,8% azalmışdır (10; 11). Belə tendensiya yalnız Avrozonada ölkələrində baş vermişdir (-1,6%), Avrozonadan kənarında isə kreditlər 1,7% artmışdır. 2011-ci ildə kreditləşmənin artımının böyük hissəsi banklararası kreditlərə (0,8 trilyon avro) aiddir. Digər tərəfdən, müvafiq dövrdə banklararası kreditlərin həcmi 2008-ci ilin səviyyəsinə çatmışdır ki, bu amil də Avropa İttifaqında banklararası bazarın bərpasını göstərmişdir. Banklararası kreditlər ən çox Almaniya, Fransa, Hollandiya və Finlandiyada artması ilə nəzərə çarpmışdır. Belə ki, 2012-ci ildə Avropa Mərkəzi Bankı tərəfindən üç il müddətində təxminən bir trilyon avro məbləğində iki dəfə likvidliyin bərpası təmin olunmuşdur. Bu tədbir həyata keçirilərkən Avropa Mərkəzi Bankı ən son kreditör instansiya kimi qəbul edilir və hesab olunmuşdur ki, Avrozonadakı bank sektorunun kredit böhranının bitməsi mümkün olacaqdır.

Bununla belə, likvidliyin əsas hissəsi banklararası bazarda baş vermiş və onun iqtisadiyyatın real sektoruna təsiri o qədər də güclü olmamışdır. Baş verən bütün bu kimi proseslər Avropa İttifaqında vəziyyətin hələ də çox durğun olmasını göstərir. Bundan əlavə, 2012-ci ildə banklararası bazarın inkişaf səviyyəsi əvvəlki illərlə müqayisədə nəzərəçarpacaq şəkildə zəifləmiş və Qərb ölkələrinin ümumilikdə kredit portfeli isə 0,8% azalmışdır. Həmçinin, qeyri-maliyyə istehsal sektoruna kredit verilməsi sahəsində bir neçə il davam edən durğunluqdan sonra Qərb ölkələrinin bu istiqamətdə mövcud olan kredit portfeli 2012-ci ildə bir trilyon avroya qədər azalmışdır. Avrozonada maliyyə-kredit sahəsində ən böyük azalma meyilləri İspaniya (-15,8%), Yunanıstan (-10,7%), Portuqaliya (-7,4%), Sloveniya (-7,2%), İrlandiya (-4,5%), İtaliyada (-3,3%) baş vermişdir. Almaniya (0,6%), Fransa (0,1%), Avstriyada (1,2%) isə bu sahədə az da olsa artım meyilləri müşahidə olunmuşdur (10; 11).

Avrozonanın maliyyə-kredit sektorunun inkişaf meyilləri (2012)

Mənbə: europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-investment-bank_en və europa.eu/eurostat/data/database məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İstehsal sektoruna verilən kreditlərin ən çox hissəsi Finlandiya (4,6%) və Estoniyada (3,4%) artması nəzərə çarpmışdır. Avrozonanın xaricində istehsal sektoruna kredit verilməsi Latviya (-8,7%), Macarıstan (-3,7%) və Böyük Britaniyada (-3,2%) isə azalmışdır. Hökumətə verilən kreditlər 2007-ci ildə əhəmiyyətli dərəcədə artmış və əvvəlki on ilə müqayisədə daha yüksək səviyyəsi ilə nəzərə çarpmışdır. Son altı ildə yalnız ev təsərrüfatlarına verilən kreditlər sabit artımı ilə diqqəti cəlb etmişdir. Ev təsərrüfatlarına verilən kreditlərin təxminən üçdə ikisi mənzil alınması üçün verilən kreditlərdir. Bu sahədə ən yüksək artım Rumıniyada (13,7%) və Slovakiyada (13,6%) özünü göstərmiş, ən çox azalma isə İrlandiyada (-19,3%) və Macarıstanda (-13,9%) baş vermişdir (10). Bir çox Avropa ölkələrində vaxtı keçmiş kreditlərin həcmi yüksək səviyyədə qalmaqdadır. Hələ, 2011-ci ildə Avropa üzrə vaxtı keçmiş borcların orta səviyyəsi 6%, avro bölgəsində isə 5,6% təşkil etməsi ilə özünü göstərmişdir. Problemlı kreditlərlə bağlı ən kəskin problem İrlandiyada (16,1%) və Litvada (16,3%) nəzərə çarpmışdır. Problemlı kreditlərin mövcudluğu Rumıniya, Yunanıstan və Bolqarıstanda nisbətən aşağı olmaqla 15%-i keçməmişdir. Bu sahədə ən əlverişli vəziyyət, vaxtı keçmiş kreditlərin səviyyəsi 1%-dən çox olmayan Lüksemburq və Finlandiya hesab edilir. Belə ki, müvafiq göstərici sonrakı illərdə də kəskin artım səviyyəsi ilə müşahidə olunmamışdır (11).

Avropa ölkələrində depozitlərin 77%-dən çoxu Avrozonada qeydiyyatdan keçmiş maliyyə institutlarında yerləşir. Maliyyə böhranından sonra, xüsusilə də 2011-ci ildən Avrozonada əmanətlərin daxil olması təxminən 5%, avrozonadan kənar isə 4,1% artmışdır. Lakin, 2012-ci ildə Avrozonada depozitlərin qalığı 0,6% azalmış və Avrozonadan kənar isə 4% artması ilə müşahidə edilmişdir. Avrozonadan kənar depozitlərin əsas hissəsi (75%) Böyük Britaniyanın payına düşməkdədir. Göstərmək lazımdır ki, 2011-ci ildə depozitlərin dördü üç hissəsinin artımı banklararası kreditlərin yüksəlməsi və yalnız dördü biri hissəsinin artımı isə qeyri-maliyyə institutlarının depozitlərinin artması ilə bağlı olmuşdur. Müvafiq dövrdə depozitlərin əhəmiyyətli dərəcədə xaric olması Yunanıstan (-19,9%), İrlandiya (-16,2) və Kiprdə (-9,6%) qeyd alınmışdır. Bolqarıstan (10,4%), Finlandiya (11,1%) və Fransada (16%) isə depozitlərin artımı müşahidə olunmuşdur. Depozitlərin, o cümlədən kreditlərin belə artım meyili əsasən banklararası depozitlərin (0,7 trilyon avro), digər hissəsi isə (0,2 trilyon avro) qeyri-maliyyə institutların hesabına baş vermişdir. Qərbi Avropa ölkələrində ümumilikdə depozitlər 2012-ci ildə 0,4% artsa da, Avrozonada bu göstərici 0,6% azalması ilə müşahidə olunmuşdur (9; 12). Həmçinin, depozitlər üzrə sonrakı dövrlərdəki əsas artım avrozonadan kənar, əsasən də Böyük Britaniyada artması səbəbindən baş vermişdir. Qeyd etmək

lazımdır ki, Avropa İttifaqında maliyyə institutlarının avro ilə qoyulan depozitlərinin 37%-i Avrozonada qeydiyyatdan keçmiş digər maliyyə institutları tərəfindən yerləşdirilmişdir. Maliyyə institutlarının əsas maliyyə-resurs təminatçısı qismində ev təsərrüfatları çıxış etməkdədir və depozitlərin 34%-i məhz onların payına düşür. Eyni zamanda, digər maliyyə institutlarının maliyyə təminatı sahəsindəki payı 13%, qeyri-maliyyə şirkətlərinin isə 10% təşkil etməsi ilə nəzərə çarpır.

Maliyyə institutlarının kredit və əmanətlərinin strukturunda malik olduğu pay kəskin fərqləri ilə özünü göstərir. Həmçinin, onların investisiya qoyuluşları və cəlb etdikləri kreditlərin həcmində də əhəmiyyətli dərəcədə fərqlər nəzərə çarpır. Ev təsərrüfatlarının investisiyaları və kreditləri təxminən bərabər səviyyədədir. Qərbi Avropa ölkələrinin (hökumətlərinin) və qeyri-maliyyə korporasiyalarının xalis borcaları hələ ki, yüksəkdir. Belə ki, onlara verilən kreditlərin məbləğləri onlardan cəlb olunan depozitlərdən üç dəfə çoxdur. Digər maliyyə institutları, eləcə də sığorta şirkətləri və pensiya fondları da maliyyə institutlarının kreditorlarıdır: onların depozitlərinin məbləğləri kreditlərindən müvafiq olaraq 50 və 90% yüksək olması ilə nəzərə çarpır.

Bank sisteminin vəziyyətinin qiymətləndirilməsinin əsas göstəricilərdən biri kimi kreditlərin depozitlərə nisbəti çıxış edir. Avropa İttifaqı üzrə maliyyə institutlarının kreditləri və depozitləri istisna olmaqla, 2008-ci ildən etibarən bu göstəricinin aşağı düşməsi müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, 2008-ci ildə kreditlərin depozitlərə nisbəti 132%, 2009-cu ildə 130,5%, 2012-ci ildə isə 123,2 % təşkil etmişdir. Bu ölkələrdə 2012-ci ildə müvafiq göstərici üzrə fərq Danimarkada 308,2%-dən Belçikada 61,3%-dək çatması ilə nəzərə çarpmışdır. Avrozonada göstərilən kreditlərin və depozitlərin ən yüksək göstəriciləri ölkələr üzrə bu şəkildə dəyişmişdir: Sloveniya - 152,1%, Finlandiya 147%, İrlandiya - 145,7%, Yunanıstan - 142,2% (9; 12).

Tədqiqatlar göstərir ki, 2015-2017-ci illərdə də bu göstərici üzrə Qərb ölkələrinin maliyyə-bank təşkilatlarının fəaliyyətində yüksək irəliləyişlər baş verməmişdir. Həmçinin, Qərb ölkələrinin bir çox hissəsi hələ də maliyyə resurslarının idxalçısı olaraq qalmaqdadır. Belə ki, bu ölkələr artıq bank sektorunda ciddi problemlərlə üzləşiblər. Finlandiyanın bu qrupda olması bəzi narahatlıqlara səbəb olur, çünki 2012-ci ilə qədər bu dövlətdə bank sektoru sabit, davamlı inkişaf nümayiş etdirmişdir. Müvafiq göstəricinin ən aşağı səviyyəsi isə ölkələr üzrə aşağıdakı şəkildə dəyişmişdir: Belçika - 61,3%, Lüksemburq - 62,3%, Slovakiya - 89,6%. Avropada aparıcı mövqə tutan Almaniyada kreditlərin depozitlərə nisbəti mütənasib olaraq azalması ilə diqqəti cəlb etmiş (2007-ci ildə 106,9%-dən 2012-ci ildə 94,6%-ə qədər) və son dövrlərdə də bu ölkənin maliyyə-bank sektorunda müəyyən irəliləyişlər özünü göstərir. Lakin, Fransada bu nisbət hələ ki, aşağı deyildir (122%). Digər Avropa ölkələri üzrə bu göstəricinin ən yüksək həddi aşağıdakı kimi fərqlənib: Danimarka - 308,2%, İsveç - 232,9%, Latviya - 186,7%. Həmçinin, həmin göstərici üzrə ən aşağı səviyyə Çexiyada (88,8%), Bolqarıstanda (114,3%) və Böyük Britaniyada (120,1%) nəzərə çarpmışdır (10). Qeyd etmək lazımdır ki, göstəricilər üzrə belə böyük dəyişikliklər yerli maliyyə resurslarının həcmindəki fərqləri əks etdirir. Belçika, Lüksemburq və xüsusilə də Almaniya, yalnız Avrozonanın digər ölkələrinin deyil, eyni zamanda bütövlükdə Avropa İttifaqının əsas maliyyə təchizatçıları hesab olunurlar. Bununla müqayisədə isə, Danimarka, Hollandiya, Latviya, İsveç kimi ölkələr kapitalın xalis idxalçıları olaraq qalmaqdadırlar.

Nəticə

Son illərdə Avropa İttifaqının bank sektorundakı belə dəyişkənlik və nisbətəsizliklərin düzəlməməsi ilə yanaşı, hələ onlar artması ilə də diqqəti cəlb edir. Belə ki, bu ölkələrdə iqtisadi inkişafın zəifləməsi ilə yanaşı, maliyyə bazarlarında da parlaq irəliləyişlər özünü göstərmir. Məhz bu amillərin də nəticəsidir ki, işlilik səviyyəsi bu ölkələrdə orta hesabla

10%-dən çox artması ilə müşahidə edilir, digər tərəfdən bir sıra ölkələrdə ÜDM-in azalması da nəzərə çarpır. İqtisadi fəallığın aşağı düşməsi müxtəlif səbəblərə görə baş versə də lakin, iki əsas səbəbi bu baxımdan xüsusilə qeyd etmək məqsədəuyğundur:

- Daxili tələbatın azalmasına səbəb olan işsizliyin artması;
- Qərb üçün önəmli olan əsas ixrac bazarlarında (Braziliya, Rusiya, Hindistan, Çin və Cənubi Afrika) artım sürətinin zəifləməsi.

Bütün bu kimi amillər həm də Avropanın ixrac yönümlü ölkələrində iqtisadi fəallığın və inkişafın zəifləməsində mühüm rol oynayır. Eyni zamanda, milli hökumətlərin cari xərcləri maliyyələşdirmək üçün banklardan asılılığı, eləcə də bankların dövlət istiqrazlarının satın alınması zəruriliyindən asılılığı artmaqdadır.

Ədəbiyyat

1. О.И.Лаврушин. Деньги, кредит, банки. М: КноРус. 2016.
2. Звонова Е.А. “Деньги, кредит, банки. Москва, Издательство Юрайт, 2014.
3. Global financial stability report. Transition challenges to Stability, International Monetary Fund, 2017.
4. KPMG International Cooperative. Bail-in liabilities: Replacing public subsidy with private insurance, July 2015.
5. ECB Statistical Data Ware House. URL: <http://sdw.ecb.europa.eu>.
6. https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-central-bank_en.
7. <https://newfinancial.org/the-impact-of-brex-it-on-the-city>.
8. https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-investment-bank_en
9. <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
10. European Banking Sector: Fact and Figure. 2012. URL: <http://www.ebf-fbe.eu>.
11. <https://www.imf.org/en/Publications/GFSR/Issues/2018/09/25/Global-Financial-Stability-Report-October-2018>
12. https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies/european-investment-bank_en.

Шадия Маил кызы Аманова

**Развитие банковского сектора в Европейском Союзе после финансового кризиса
Резюме**

В статье исследуется посткризисное развитие банковского сектора в Европейском Союзе. Особенности развития европейского банковского сектора исследуются во многих моментах. Оценивается уровень развития финансово-банковского сектора Евросоюза после финансового кризиса.

Ключевые слова: Еврозона, банковско-кредитные организации, финансовый кризис, экономическое развитие

Shadiyya Mail Amanova

**The development of the banking sector in the European Union after the financial crisis
Summary**

The article deals with the development of the banking sector in the European Union after the financial crisis. The development features of the European banking sector are studied in many aspects. The level of development of the European Union's financial and banking sector after the financial crisis is assessed.

Keywords: Eurozone, bank-credit institutions, financial crisis, economic development

Elmi redaktor: i.f.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 03.06.2019.

Çapa qəbul olunub: 10.06.2019.